
1

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ КРИМИНАЛИСТИКИ И СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

УДК 343.98

**В.Ю. Шепітько, академік НАПрН України,
доктор юрид. наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики**

**Г.К. Авдєєва, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник,
доцент кафедри криміналістики**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ІННОВАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Викремлено основні елементи інновацій, що розробляються та використовуються в криміналістиці та слідчій діяльності, запропоновано шляхи оптимізації процесів їх створення та застосування

Науково-технічний прогрес, невід’ємною частиною якого є розвиток сучасних інформаційних технологій, дає змогу вдосконалювати наявні та створювати новітні засоби в усіх сферах діяльності людини. Інформаційні технології (ІТ) викликали появу нових можливостей, які використовуються злочинцями для скоєння злочинів на національному, міжнародному і транснаціональному рівнях. Злочинні об’єднання, окремі “представники кримінального бізнесу” повною мірою використовують новітні технології для “відмивання” грошей, здобутих злочинним шляхом, фінансування тероризму, несанкціонованого доступу до інформаційних систем та інших злочинних проявів. Це потребує застосування адекватних засобів протидії таким негативним явищам. Такими засобами можуть слугувати різноманітні інновації.

Інноваціями є нововведення, які істотно підвищують якість певної діяльності. Згідно з Законом України “Про інноваційну діяльність”, інноваціями є новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конку-

рентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Інноваційним продуктом є результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки [1].

Термін “інновація” походить від латинського слова “*innovato*” та означає оновлення або поліпшення. Сьогодні термін “інновація” використовується як синонім терміну “нововведення”. Сутність цього терміну полягає в комплексному процесі створення, розповсюдження та використання нового продукту, що призначений для задоволення потреб людини з урахуванням сучасного рівня розвитку науки і техніки. Обов’язковим завершальним етапом інноваційної діяльності є успішне впровадження її результатів в практику та ефективне їх використання [2, с. 194].

Головним постачальником інноваційного продукту в правозастосовну практику є криміналістика. Криміналістами створюються нововведення, які істотно поліпшують якість та повноту процесу доказування по справі, підвищують його науковий рівень, скорочують терміни досудового слідства, дозволяють вирішувати питання, що раніше не вирішувалися за відсутності належних методів та засобів. До інноваційних криміналістичних продуктів можна віднести розробки в галузі криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже існуючі та прилаштовані до потреб слідчої практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, накопичення, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми першочергових слідчих дій та перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін.

З урахуванням специфіки правозастосовної діяльності та розуміння поняття “інновація” можливо стверджувати про існування інновацій в криміналістиці. Інновації в криміналістиці — це розроблені та впроваджені в практику боротьби зі злочинністю нові сучасні методи, методики, технології, технічні засоби (прилади, апаратура, інструменти тощо), метою яких є оптимізація кримінального провадження та підвищення якості правозастосовної діяльності [3, с. 527].¹

¹ *Шепитько В.Ю., Авдеева Г.К.* Інновації в криміналістиці і їх використання в діяльності органів досудебного слідства [Текст] / В.Ю. Шепитько, Г.К. Авдеева // Щорічник українського права: зб. наук. праць. — Х.: Право, 2012. — № 4. — С. 527.

Проблеми якості як критерію оцінки діяльності органів кримінальної юстиції досліджуються вченими-криміналістами останні кілька десятиліть² [4], а практичні працівники правозастосовних органів вважають підвищення якості провадження досудового слідства своїм головним інструментом [5].

Термін “якість” означає відповідність товару, робіт, послуг, певним стандартам, які, як правило, закріплені в нормативних документах (ДСТУ, ТУ та ін.) [6]. Управління якістю товарів і послуг здійснюється шляхом систематичного контролю, перевірки відповідності показників якості встановленим вимогам і цілеспрямованого застосування засобів, від яких залежить якість продукції (якість документації, обладнання, кваліфікація виконавців, використання сучасних досягнень науки і техніки та ін.) [7]. Стандартів якості слідчої діяльності ще не розроблено, тому її критеріями ми вважаємо відповідність вимогам кримінально-процесуального законодавства, що передбачають повне, всебічне та об’єктивне розслідування (у т. ч. з використанням техніко-криміналістичних засобів) обставин справи і дослідження доказів. Рівень використання сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій в досудовому слідстві є одним з критеріїв якості діяльності органів кримінальної юстиції.

Напрямами використання інформаційних технологій у досудовому слідстві є створення та ведення криміналістичних обліків, побудова суб’єктивних портретів, користування базою законодавства України та іншими базами даних. У сучасних умовах слідчим потрібні інформаційні технології для оптимізації управління процесами інформаційного забезпечення, здійснення автоматизованого пошуку відомостей щодо будь-яких об’єктів (осіб, подій, предметів та ін.), одержання формалізованих знань з усіх видів баз даних, що існують у світі, статистичного і географічного аналізу подій, пошуку окремих об’єктів і осіб. Прикладами таких інновацій слугують “Спосіб формування суб’єктивного портрету “RAIPS-портрет” (комп’ютерного фотороботу)” [8], призначений для розшуку злочинців та встановлення причетних до злочину осіб, та електронна база даних “Практика слідчого” [9], призначена для підтримки прийняття рішень під час кримінального провадження. Результати впровадження даних інновацій в правозастосовну діяльність отримали позитивну оцінку практичних працівників правоохоронних

² Див., наприклад: *Власов В.И.* Расследование преступлений. Проблемы качества [Текст] / В.И. Власов / Под ред. В.М. Парадеева. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1988. — 201 с.

органів. Тому вони на сьогодні використовуються в навчальному процесі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого при створенні планів нових лабораторних робіт, нових лекційних курсів та практичних занять із навчальних дисциплін “Криміналістика”, “Практикум із криміналістики” та “Судова експертиза”, під час виконання магістерських кваліфікаційних робіт та дипломного проектування спеціалістів, при підготовці монографій, підручників та навчальних посібників.

Інформаційні технології є ефективними на початковому етапі розслідування злочинів під час планування, побудови версій, одержання орієнтуючої інформації, виготовлення діаграм, схем, таблиць, графіків, моделей та ін. Вони дозволяють здійснювати фіксацію доказової інформації за допомогою цифрових засобів аудіозапису, відео- та фотозйомки, дистанційно (за допомогою дальномірів) здійснювати виміри відстаней між предметами під час огляду місця події та будувати плани і схеми місця події за допомогою загальних та спеціальних програмних продуктів та ін. Заслугує уваги розробка нових приладів та комплектів багатофункціональних пристроїв для фіксації доказової інформації в польових умовах (наприклад, “Польова мініфотолабораторія” [10]).

Кримінальний процесуальний кодекс України регламентує проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України) та проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336 КПК України). Дані процесуальні дії здійснюються за допомогою інноваційних продуктів — сучасних телекомунікаційних технологій, що забезпечують одночасну двосторонню передачу, обробку, перетворення та представлення інтерактивної інформації на відстані в режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки (зокрема, телекомунікаційної системи Skype).

Залежно від вирішуваних завдань інформаційна технологія є системою певних технічних, програмних, математичних, інформаційних, організаційно-методичних та інших засобів. Комплекс таких елементів є загальним для всіх розв’язуваних завдань та гармонійно поєднується в автоматизованих робочих місцях (АРМ) різного призначення. Автоматизовані робочі місця є комплексами програмно-технічних засобів, призначених для автоматизації вирішення завдань певного виду.

Серед розробок сучасних криміналістичних нововведень слід зазначити роботи вчених-криміналістів України з розроблення автоматизованих робочих місць слідчого, дізнавача, експерта, судді та ін.

Прикладами таких автоматизованих робочих місць слугують АРМ слідчого “Інсайт” [11], АРМ судових експертів різних експертних спеціальностей, АРМ судді, АРМ працівника підрозділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків”, АРМ прокурора та ін.

Прикладами інновацій в правозастосовній діяльності також слугують ідентифікаційні біометричні системи за статичними та динамічними ознаками людини (за відбитками рук, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку та ін.).

Глобальна всесвітня мережа Інтернет, яка об’єднує мільйони комп’ютерів, розташованих у різних країнах, надає можливості швидкого отримання інформації. Сьогодні Інтернет все частіше використовується в злочинних цілях. Поява “електронних” грошей та інтернет-магазинів, за допомогою яких надаються послуги з придбання товарів, стало одним з факторів появи нового виду злочинів — “комп’ютерних”. Статистика свідчить про значний зріст таких злочинів щороку [12].

Перед правоохоронними органами (поряд із традиційною діяльністю) постало нове завдання попередження і розслідування злочинів у сфері використання комп’ютерних технологій (“кіберзлочинів”). Тому у 2005 році Україною ратифіковано міжнародну “Конвенцію про кіберзлочинність”, метою якої є організація державами-членами Ради Європи та іншими державами, які її підписали, спільних дій, спрямованих на захист суспільства від кіберзлочинності. Правоохоронні органи різних країн (в т. ч. України) згідно з Конвенцією надають одна іншій взаємну допомогу під час розслідування або переслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з комп’ютерними системами і даними. Під час такої взаємодії активно використовуються сучасні інформаційні технології.

На сьогодні в усьому світі найшвидше зростає рівень кіберзлочинності у фінансовій сфері. Найнебезпечнішим визнано шахрайство в системах дистанційного банківського обслуговування (ДБО). ДБО — це комплекс сервісів віддаленого доступу клієнтів до банківських послуг. При цьому клієнт віддалено (без візиту в банк) передає необхідні розпорядження, використовуючи інформаційні технології.

Поширення в Україні різного роду соціальних мереж також сприяє розвитку кіберзлочинності. Більше половини людей світу молодше 30 років зареєстровані в соціальних мережах (Facebook, Однокласники, ВКонтакте, Мой мир, Twitter та ін.). Даний інтерес до подібних сервісів з боку користувачів сприяє поширенню шкідливого програмного забезпечення (ПЗ) та управлінню ним у соціальних мережах. Зокрема,

криміналістами були виявлені завантажувачі вірусів, які використовували сервіс повідомлень Facebook як засіб надання злочинних вказівок і контролю за їх виконанням. Масовий характер “заражень” комп’ютерів шкідливим ПЗ призводить до створення багатомільйонних мереж поєднаних між собою “заражених” комп’ютерів (ботнетів).

Сьогодні спостерігається зростання обсягу шкідливого програмного забезпечення, спрямованого на вимагання грошей у користувача комп’ютерної техніки. Дане шкідливе ПЗ блокує роботу комп’ютера або робить його використання незручним (наприклад, половина екрану закрита зображенням з погрозами щодо подальшого знищення інформації в комп’ютері користувача та вимогою перерахувати гроші на вказаний правопорушниками рахунок або відправити SMS-повідомлення [13] на короткий номер). Розблокувати комп’ютер можна (і то не завжди) лише після відправлення платного SMS-повідомлення та отримання спеціального коду.

Поширення мобільного зв’язку призвело до зростання злочинів в даній сфері. Розвиток таких нових технологій, як мобільний Інтернет, можливість переведення коштів з рахунку одного номера на рахунок іншого, можливість поповнення рахунку практично в будь-якому куточку країни, а також використання мобільного зв’язку для оплати різного роду послуг, сприяло поширенню нових видів шахрайства (наприклад, SMS-шахрайство).

Плідна співпраця співробітників Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України з мобільними операторами України дозволила значно знизити рівень SMS-шахрайства в Україні. Так, лише у 2012 році припинена робота 38 інтернет-ресурсів, які мали короткі номери, більше 200 разів блокувалися сервіси послуг до усунення окремих недоліків або з’ясування обставин щодо наявності правопорушень. Повернення грошових коштів абонентам за встановленими фактами шахрайства склали близько 2 млн. грн.

Останнім часом збільшилася кількість правопорушень, пов’язаних з несанкціонованим втручанням в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем та комп’ютерних мереж (ст. 361 КК України). Найбільш поширеною формою такого правопорушення є DoS-атаки [14]. За даними МВС України завдяки використанню інновацій в роботі органів кримінальної юстиції рівень розкриття “кіберзлочинів” останніми роками значно підвищився.

Створення інновацій в криміналістиці здійснюється за таких етапів:
1) розроблення основних теоретичних засад щодо інновацій в кримі-

налістиці; 2) вивчення та аналіз сучасного стану та можливих шляхів впровадження інноваційних продуктів в діяльність органів досудового слідства; 3) виокремлення найбільш перспективних напрямів інноваційної діяльності з урахуванням потреб слідчої (судової) практики та досягнень природничих і технічних наук; 4) генерація і фільтрація ідей; 5) планування науково-дослідної роботи (НДР); 6) розроблення відповідно до плану НДР інноваційних продуктів; 7) апробація результатів НДР; 8) впровадження інновацій в практичну діяльність правозастосовних органів [15, с. 529].

Впровадження в слідчу практику сучасних криміналістичних інноваційних продуктів передбачає не лише їх своєчасне розроблення, а й доступність інформації щодо них. Аналіз публікацій із зазначеної проблематики свідчить, що в них у більшості випадків відображено певну інформацію необхідну для вирішення практичних завдань, а саме позитивний досвід розслідування, приклади успішного застосування науково-технічних засобів, аналіз помилок тощо. При цьому характерною особливістю цих публікацій, у тому числі й безпосередньо адресованих конкретним категоріям практичних працівників, є те, що в них дуже рідко надаються вичерпні описи запропонованих технічних засобів, методик та прийомів їх застосування, характер можливих результатів (у тому числі вірогідність отримання помилок у вимірах), переваги перед іншими засобами, які можуть бути використані для вирішення аналогічних завдань. У публікаціях не завжди відбиваються характеристики, необхідні для з'ясування змісту і сутності пропонованого нововведення, ефективності його застосування. В багатьох випадках літературні джерела мають суто теоретичну спрямованість, їх зміст перевантажений науковою полемікою [16, с. 44]. Спостерігається й недостатня оперативність під час підготовки окремих видань, що призводить до розміщення в них застарілої інформації.

Розробка інноваційного продукту передбачає використання творчого і раціонального підходів, що забезпечується низкою умов: 1) процес генерації ідей має бути відокремлений від процесу їх оцінки і вибору кращої; 2) фахівці з невеликим досвідом повинні мати можливість пропонувати свої ідеї, а більш досвідчені фахівці не повинні їх одразу блокувати; 3) виконавці проекту мають вільно обмінюватися інформацією щодо інноваційного продукту та повинні мати вільний доступ до такої інформації з інших джерел та ін. [17]. При цьому необхідно враховувати, що на шляху інновацій існує ціла низка перешкод і бар'єрів. Зокрема, в літературних джерелах з інноваційного менеджменту ви-

окремлено такі основні причини опору інноваційній діяльності: вузький власний інтерес окремих осіб, неправильне розуміння ситуації, різна оцінка ситуації керівником і окремими виконавцями, низька терпимість до змін [18, с. 45].

Активізація процесу впровадження інновацій в діяльність органів кримінальної юстиції є можливою за умови плідної взаємодії вчених-криміналістів та практичних працівників правозастосовних органів за такими напрямками: а) роз'яснення переваг запропонованої інновації; б) впровадження інновації в практику боротьби зі злочинністю; в) вдосконалення інноваційного продукту з урахуванням виявлених недоліків під час практичного застосування. Всі ці питання вимагають подальшого дослідження та свого належного правового врегулювання.

Список використаної літератури

1. Про інноваційну діяльність: закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — № 36. — Ст. 266. Із змінами та доповненнями.
2. *Шепітько В.Ю.* Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В.Ю. Шепітько, Г.К. Авдеева // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. ІВПЗ / редкол. В.І. Борисов та ін. — Х.: Право, 2010. — Вип. 19. — С. 194.
3. *Шепітько В.Ю.* Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия / В.Ю. Шепітько, Г.К. Авдеева // Щорічник українського права: зб. наук. праць. — Х.: Право, 2012. — № 4. — С. 527.
4. Див., наприклад: *Власов В.И.* Расследование преступлений. Проблемы качества / В.И. Власов; под ред. В.М. Парадеева. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. — 201 с.
5. Див.: Качество — основной инструмент следователя: Интервью заместителя начальника ГУМВД в г. Киеве, начальника следственного управления, полковника милиции В. Бондаря // Еженедельник «Именем закона». — № 13 (5658) от 21.04.09. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imzak.org.ua/index.php/N21/m1149079034>.
6. Див., наприклад: ДСТУ ISO 9000–2001. Системи управління якістю. Основні положення та словник. — К.: Держстандарт України, 2001. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/docs/tdoc3058.php>.
7. Большая Советская Энциклопедия. — М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2004. [Електронний ресурс]. Издание компании «Новый Диск». (CD-ROM).
8. Пат. на корисну модель № 69248 «Спосіб формування суб'єктивного портрету «RAIPS-портрет» (комп'ютерного фотороботу / Шепітько В.Ю., Фурса В.І.)», виданий Державним департаментом інтелектуальної власності МОН України 24.04.2012 р. — Бюл. № 1, 2012.
9. Свідоцтво № 49389 про реєстрацію авторського права на твір «База даних «Практика слідчого» / Шепітько В.Ю., Авдеева Г.К., видане Державним департаментом інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України 30.05.2013 р. — Бюл. № 1, 2013.
10. Свідоцтво № 33553 про реєстрацію авторського права на твір «Польова» мініфотолaboratorія» / Шепітько В.Ю., Авдеева Г.К., видане Державним департаментом

- інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України 02.06.2010. — Бюл. № 1.
11. Свідоцтво № 22566 про реєстрацію авторського права на твір «База даних «Автоматизоване робоче місце слідчого «Інсайт» / Шепітько В.Ю., Авдеева Г.К., видане Державним департаментом інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України 06.11.2007 р. — Бюл. № 2, 2007.
 12. В 2012 році було зареєстровано більш як 2 тис. злочинів, пов'язаних із дрібним шахрайством в інтернеті, а лише за перше півріччя 2013-го до єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 1 878 подібних заяв. — Див.: МВС попереджає українців про активізацію шахраїв в інтернеті // Інтернет-видання «Тижень-ua» від 28.08.2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/87969>.
 13. SMS [англ. Short Messaging Service — «служба коротких повідомлень»] — технологія, що дозволяє здійснювати прийом і передавання коротких текстових повідомлень за допомогою мобільного телефону. — Див.: Англо-руський словарь по вычислительной технике и программированию (The English-Russian Dictionary of Computer Science): около 55 тыс. статей. — 8-е изд., испр. и доп. © АБВУУ, 2008; © Масловский Е.К., 2008. [Електронний ресурс].
 14. DoS-атака [англ. Denial of Service, відмова в обслуговуванні] — атака на обчислювальну систему з метою довести її до відмови, тобто створення таких умов, при яких легітимні (правомірні) користувачі системи не можуть отримати доступ до наданих системою ресурсів (серверів), або цей доступ обмежений. — Див.: *Пройдаков Э., Тенлицкий Л.* Англо-русский толковый словарь по вычислительной технике, Интернету и программированию. 3-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во «Русская Редакция», 2002. — 640 с.
 15. *Шепітько В.Ю.* Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия / В.Ю. Шепітько, Г.К. Авдеева // *Щорічник українського права: зб. наук. праць.* — Х.: Право, 2012. — № 4. — С. 529.
 16. *Шепітько В.Ю.* Инновации в криминалистике та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдеева // *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць / редкол.: В.І. Борисов та ін.* — Х.: Право, 2011. Вип. 21. — С. 44.
 17. Див.: *Гринев В.Ф.* Инновационный менеджмент: учеб. пособие. — 2-е изд., стереотип. — К.: МАУП, 2001. — С. 142–143; *Орлов А.И.* Менеджмент: учебник. — М.: Из-во «Изумруд», 2003. — С. 298; Менеджмент: учеб. посо-бие / под ред. Ж.В. Прокофьевой. — М.: Знание, 2000. — С. 288 та ін.
 18. *Шепітько В.Ю.* Инновации в криминалистике та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдеева // *Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол.: В.І. Борисов та ін.* — Х.: Право, 2011. — Вип. 21. — С. 45.

Резюме

Выделены основные элементы инноваций, разрабатываемых и используемых в криминалистике и следственной деятельности, предложены пути оптимизации процессов их создания и использования.

Summary

The basic elements of innovations for criminalistics and investigation activity are selected, the ways of optimization of process of creation and use are offered.